

Ota-onalik rollarining zamonaviy psixologiya fanidagi mohiyati

Ma'mun universiteti

“Psixologiya va tibbiyot” kafedrası

prof.v.b., mustaqil izlanuvchi-

Razakova Rayxan Saylaubekovna.

“Psixologiya” yo‘nalishi 24-2 guruh talabasi

Radjapova Dilnura Anvarbekovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada ota-onalik rollarining zamonaviy psixologiya fanidagi mohiyati xususida qimmatli fikrlar yuritilgan.

Kalit so‘zlari: oila, axloq, e‘tiqod, nikoh, ota – ona, farzand.

Kirish. Bugungi kunda ham inson o‘zining to‘laqonli baxtini his etishida oila va undagi shaxslararo munosabatlar o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. 24 iyul kuni O‘zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Facebook ijtimoiy tarmog‘idagi rasmiy sahifasida davlat rahbari tavalludining 61 yilligiga bag‘ishlangan «Janob Prezident» nomli hujjatli film namoyish qilindi. Intervyuda O‘zbekiston prezidenti oila va baxt haqidagi fikrlarini o‘rtoqlashdi. Uning fikricha, har bir inson hayotida eng muhimi, bu — oila. «Oila men uchun muqaddas. Muqaddasligi shuki, avvalambor qayerda ishlashidan qat’i nazar, kim bo‘lishidan qat’i nazar agar oilada tarbiya, oilada muhit, oilada halollik, munosabat, tarbiyaga alohida e‘tibor bermasa, hech qachon natija bo‘lmaydi.

Shuning uchun men farzandlarimning tarbiyasiga juda katta e‘tibor beraman. Har bir farzandimga ham, nevaramga ham alohida o‘zimning munosabatim bor. Har bir nevaramning alohida xarakterini bilaman, orzusini, istagini bilaman», - dedi u. «Odam baxtliman deyishga qanchalik haqqi bor? Agar oilang bilan sen baxtli bo‘lsang, baxtliman deyishga haqqing bor. Faqat oilam emas, xalqim baxtli bo‘lsa men o‘zimni baxtli deb bilaman», - deya ta’kidladi prezident[1].

Haqiqatan ham, oila muqaddas dargoh, chunki u insonning eng yaqin qarindoshlaridan tashkil topuvchi maskan, uning har bir a‘zosi bir-birini qo‘llab-quvvatlaydi, bir-biri bilan samimiy munosabatda bo‘ladi, bir-biriga ko‘mak beradi,

xatolarini anglashga va ko‘maklashishga yordam beradi va bu muhitda inson kamol topadi. Shuning uchun ham oila jamiyatning eng muhim bo‘lagi hisoblanadi va davlatimiz tomonidan doimo katta e‘tibor qaratiladi.

Shuni ta‘kidlab o‘tish kerakki, bugungi kunda inson faoliyatining muvaffaqiyatli amalga oshishi uning avvalambor o‘zini, shu bilan birga o‘zga insonlar hislarini tushuna olishi va bunga muvofiq ravishda munosabatlarni o‘rnata olishiga bog‘liq. Inson shaxsini shakllantirish oiladan boshlanadi; xususan, bolada iroda, odatlar, fe‘l-atvor, xulq, atrofga munosabat, e‘tiqod va qarashlar vujudga keladi. Shu bois turmushda insonni kamol toptirish sharoitlari, ta‘sir ko‘rsatish imkoniyatlarini izchil o‘rganmay turib, shaxsning xususiyatlari va ularni keltirib chiqaruvchi omillar to‘g‘risida fikr yuritish mumkin emas.

Oila a‘zolarining o‘zaro muomalalarini tadqiq qilgan venger sotsiologi M. Komloshi 10- 14 yoshdagi maktab o‘quvchilarining o‘qishga va mehnatga bo‘lgan munosabatiga bevosita ta‘sir qiluvchi oila muhiti (vaziyat, sharoit, holat) omillarini to‘rt guruhga ajratadi:

1) ota-onalarning jamoatchilik faoliyati (ularning mafkuraviy qarashlari va ishga nisbatan munosabatlari);

2) oila ichidagi munosabatlari (ota va ona munosabati, ota-onalarning buva va buviga munosabatlari, aka-ukalar va opa-singillarning o‘zaro munosabatlari);

3) ota-onalarning tarbiyaviy-pedagogik faoliyati (ularning tarbiyaviy muammolari, qiziqishlari, maktab bilan hamkorliklari, o‘quvchilarga dars tayyorlash kezida ota-onalarning yordami, ularning tarbiyaviy ahamiyati);

4) oilada o‘quvchining faoliyati (o‘quvchining kundalik tartibi, xo‘jalik ishlaridagi muayyan majburiyati) va boshqalar. M.Komloshi yiqqan materiallarini tahlil qilib, oila muhiti (vaziyati, sharoiti, holatini uch toifaga: ijobiy, o‘zgaruvchan va salbiy toifalarga ajratadi.

Psixolog olim V.I.Selivanov oilada shaxsni shakllantirish jarayonini o‘rganib, baxtli bolalik-bu oiladagi quvonchli hamjihatlikning hamda otaonalarning bolalariga g‘amxo‘rligining samarasidir, degan xulosaga keladi.

Muallif oilalarni yo‘nalishiga qarab, uch toifaga mansub ekanligini ko‘rsatib beradi:

ijtimoiy-ilg‘or yo‘nalishdagi oila, ziddiyatli yo‘nalishga ega bo‘lgan oila, past darajadagi ijtimoiy yo‘nalishga mansub oila. Birinchi toifaga xos bo‘lgan oilalar bizdagi oilalarning ko‘pchilik qismini tashkil qiladi.

Bunday oilalarda shaxslararo munosabatlar axloq prinsiplari va qoidalaridan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi, shuningdek har tomonlama kamol topgan shaxsning ijtimoiy ideali (yuksak orzu timsoli) nazarda tutiladi[3].

Ijtimoiy-ilg‘or yo‘nalishdagi oilalarning voyaga yetgan a‘zolari ishlab chiqarishda, korxonada, jamoat ishlarida faol qatnashadilar, ilg‘or madaniyatga nisbatan qiziqishlarini namoyish qiladilar, shuning bilan birga bu narsaga o‘z farzandlarida ham havas uyg‘otadilar. Oilada goho namoyon bo‘ladigan ziddiyatlarni juda qisqa muddatda hamjihatlik bilan bartaraf qiladilar. Ushbu toifaga mansub oilalarda xo‘jalik ashyolari, asboblari, qimmatbaxo materiallar har xil ehtiyojlarni qondirish vositasi sifatida qaraladi, bu narsalar shaxsning kelajak istiqboli bilan mutlaqo bog‘lanmaydi.

Ikkinchi toifadagi oilada barqaror yo‘nalish bo‘lmaydi. Oilaviy turmush munosabatlari uzluksiz ravishda biron-bir g‘oyaning boshqa g‘oya bilan o‘zaro niqoblangan kurashi bosqichida bo‘ladi; u yoki bu qarashlarning ustunligi, istiqboli hech qanday ahamiyat kasb etmaydi. Bunday holatning ko‘zga tashlanishi eskilik bilan yangilik o‘rtasidagi kurashni anglatmaydi. Er-xotinning yoki boshqa voyaga yetgan oila a‘zolarining murosasiz pozitsiyalari (nuqtai nazarlari) ko‘pincha ularning fe‘l-atvor xususiyatlaridagi tafovut negizi bilan bog‘liq bo‘lib, mutlaqo eskilik sarqiti mohiyatidan kelib chiqmaydi. Oilada so‘z bilan ish birligi masalasi bir-biriga qarama-qarshi yo‘nalishda bo‘ladi. Faqat burch hissiga, muayyan majburiyatni bajarishgina oila a‘zolarini o‘zaro birlashtirib turadi. Mana bunday oilalarda er-xotinning bolalarga ta‘sir o‘tkazish uchun kurashi, raqobati yaqqol namoyon bo‘ladi.

Uchinchi toifaga mansub oilalarda ko‘pincha meshchanlik udumi va ideallari hokimlik qiladi. Mazkur oilalarda barcha narsa yagona narsaga bo‘ysundirilgan, ya‘ni mol-dunyo to‘plashga, moddiy-maishiy jihatdan ustunlikka erishishga qaratilgan. Voyaga yetgan oila a‘zolarining, ota-onalarning korxonada, muassasada, tashkilotda mehnat qilishi ana shu ko‘zlagan maqsadga yetish vositasi sifatida, har qanday mehnat esa, ish xaqi miqdori bilan o‘lchanadi. Oila boshlig‘ining zo‘ravonligi, zolimligi, unga ko‘r-ko‘rona va so‘zsiz bo‘ysunishlik, sajda qilishlik, zaif va nimjon oila a‘zolari faolligini poymol qilishga intilish va hokazolar ustun bo‘ladi. Meshchanlik ideali va diniy e‘tiqod doirasidan tashqari chiqish hollari (kitob o‘qish, ijtimoiy turmush faoliyatida ishtirok etish) kamsitilib, bekorga vaqt sarflash deb baholanadi. Shu boisdan past darajadagi ijtimoiy

yo‘nalishga mansub oilalardan xudbin, qo‘rqoq, jamiyat uchun kam nafi tegadigan o‘g‘il-qizlar yetishib chiqishi mumkin.

Oiladagi munosabatlar ta‘sirida ilk bolalikdan umumiy ishga sodiqliq, vatanparvarlik, insonparvarlik, qat‘iylilik, qadr-qimmat hissi kabi yuksak insoniy hislar shakllana boshlaydi. Asta-sekin tug‘ishganlarga g‘amxo‘rlik, aka-ukalik va opa- singillik mehri, ota-onalarga muhabbat va shafqat kabi tuyg‘ular namoyon bo‘la boradi. Turmushdagi samimiy va oqilona munosabatlar, iliq ruhiy iqlim ta‘siri natijasida oila a‘zolarida kamtarlik, ko‘ngilchanlik, iltifot, sabr, uyatchanlik, to‘g‘rilik, yaxshilik, yumshoqlik, dilkashlik, mehribonlik, talabchanlik, mehnatsevarlik, vijdonlilik, mehnatga mas‘uliyat, ozodalik, izzat-nafs, tejabtergashlik kabi shaxs xislatlari tarkib topadi.

Agarda oilalardagi turmush munosabatlari qo‘pollik, andishasizlik negiziga qurilgan bo‘lsa, u holda oila a‘zolari ruhiy dunyosida kekkayish, pismiqlik, ko‘pchilik tomonidan qabul qilingan xatti- harakatlar qoidalarini sezmaslik, ularni mensimaslik, yalqovlik, mas‘uliyatsizlik, ifloslik, bag‘ritoshlik, shuhratparastlik, dimog‘dorlik, illatlari o‘nib chiqadi. Shaxslararo munosabatlarning bir necha ko‘rinishlari mavjud ekanligi ijtimoiy psixologiya hamda pedagogik-tarbiyaviy sohalarda qayd qilib o‘tilgan. Oila boshlig‘i hisoblangan ota-onalarning asosiy diqqat-e‘tibori axloq normalari va qoidalari talabidan kelib chiqqan holda o‘z farzandlarida ijobiy xarakter xislatlarini zamon ruhiga mos shaxs fizilatlarini shakllantirishga qaratiladi. Mazkur toifadagi oila a‘zolari davrasidagi suhbatlar, munozaralar, mulohazalar o‘zaro tenglik, o‘zaro hurmat ruhiga bo‘ysundiriladi.

Oilalarning munosabatlarining ushbu ko‘rinishida turli yoshdagi o‘g‘il-qizlarga maqsadga yo‘naltirilgan tarbiyaviy- pedagogik ta‘sir o‘tkazish tizimi o‘z xususiyati bilan ajralib turadi. Unday oilada shaxslararo munosabatda ta‘sir o‘tkazish sohalari yashiringan holda bo‘ladi. Shu boisdan, tasodifan voqeya va hodisalarning sodir bo‘lishi turlicha baholanadi va ularga bevosita aloqador oila a‘zolari turmush tajribasidan kelib chiqqan holda, rag‘batlantiriladi yoki jazolanadi. Mana bunday odilona amalga tushirilgan muloqot ta‘sirida o‘g‘il-qizlarda do‘stlik, dilkashlik, xushmuomalalilik, shaxsiy xatti- harakatida va mulohaza yuritishida mustaqillik, shaxsiy qarashlari saqlangan holda yangi me‘yor va talablarga moslashish, o‘z faoliyati uchun javobgarlik, emosional zo‘riqish davrida o‘z-o‘zini qo‘lga olishlik kabi muhim fazilatlar paydo bo‘ladi.

Oilalarning va nikoh paydo bo‘lishiga sababchi omillardan biri ayniqsa, bizning

sharoyitimizda farzand tug‘ilishidir. Farzandsiz er-xotin aloqalarini, umuman oilaviy munosabatlarni tasavvur qilish mushkul. Ilmiy manbalar tarixan insoniyat ota-ona va farzandlar munosabatlari o‘ziga xos bosqichlar va rivojlanish qonuniyatlarini boshidan kechirganligidan guvohlik beradi. Bashar tarixi shundan dalolat beradiki zamonlar osha ota-onaning bolaga nisbatan xususiy mulkday qarab, uning ustidan hukmronlik qilishi borgan sari farzand extiyojlari bilan hisoblashish, uning barcha istaklarini bajo keltirib, unga cheksiz g‘amxorlik ko‘rsatishgacha bo‘lgan munosabatlarini agar tarixiy davrlarga bo‘ladigan bo‘lsak, ota-onaning bolaga yondashuv usullari bo‘yicha qaror bosqichlarini boshdan kechirganligini ko‘rish mumkin[4].

Yuqorida tavsiflangan bolalarning natijalari ota-onalarning bilimlari, munosabati va amaliyotlari doirasini ko‘rib chiqish va tadqiqot tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan narsalarni aniqlashni ta‘minlaydi. “Munosabatlar” ota-ona tarbiyasi yoki bola rivojlanishining jihatlarini, jumladan, ota-onalarning roli va mas‘uliyati haqidagi qarashlar, istiqbollar, reaksiyalar yoki qaror qabul qilingan fikrlash usullarini anglatadi.

Munosabatlar umumiy tajribaga asoslangan madaniy e‘tiqodlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin va "amaliyotlar" ota-onaning xatti-harakatlari yoki bolaning qanday rivojlanishini shakllantirishi mumkin bo‘lgan bolalarni tarbiyalashga yondashuvlarni anglatadi. Umuman olganda, bilim bilish bilan bog‘liq, munosabat motivatsiya bilan bog‘liq va amaliyotlar jalb qilish yoki xatti-harakatlar usullari bilan bog‘liq, ammo uchtasi ham umumiy manbadan kelib chiqishi mumkin. Xulosa qilib aytganda ota - ona farzandiga nisbatan ongli, ilmiy munosabat qila olishi uchun ota -ona o‘zida yuqorida ta‘kidlangan barcha ko‘nikma va qobiliyatlar bo‘lishi darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 1 мартдаги “Оила хотин-қизлар билан ишлаш, маҳалла ва нуронийларни қўллабқувватлаш имини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-81- сон мони// URL: <http://www.lex.uz>.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Aholiga ijtimoiy xizmat va lamlar ko‘rsatish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 3-yil 28-sentabrdagi PQ-319-son [qarori](#).

3. E.G’ozyiev- “Umumiy psixologiya”-1-kitob, T.Universitet 2002, 167 b.
4. R.R. Saylaubekovna, S.N. Alisherovna, The essence of the concept of life in modern psychology. Asian Journal Of Multidimensional Research. 2023.

**Research Science and
Innovation House**